

ПРОБЛЕМА МОРАЛЬНОЇ САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ ГРОМАДЯН

Стаття висвітлює одну із проблем становлення інституту демократичної громадянськості в Україні – проблему моральної самоідентифікації сучасних українських громадян.

Ключові слова: моральна самоідентифікація, демократична громадянськість, моральна девіантність.

Статья освещает одну из проблем становления института демократической гражданственности в Украине – проблему моральной самоидентификации современных украинских граждан.

Ключевые слова: моральная самоидентификация, демократическая гражданственность, моральная девиантность.

The article considers one of the issues of the institute forming for democratic civic consciousness in Ukraine – the issue of moral identity of modern Ukrainian citizens.

Key words: moral identity, democratic civic consciousness, moral deviance.

У сучасній Україні формування моделі громадянського суспільства має свої соціокультурні та національні особливості. Досвід демократичного розвитку свідчить, що критична маса прошарку суспільно-активних та небайдужих громадян, тобто рівень демократичної громадянськості має бути не менш ніж 30 % від загальної кількості громадян. Однією із причин недосягнення необхідного рівня демократичної громадянськості в Україні, на думку авторки, є проблема моральної самоідентифікації сучасних українських громадян, що і визначено предметом аналізу даної статті. Проблемою моральної самоідентифікації у статті визначено невинуватену самоідентифікацію або, за визначенням психологів, психічну інфляцію, що означає бездуховність, кризу моралі громадян. Актуальність даного дослідження визначається залежністю між очевидно низьким рівнем громадянськості українського населення як якості політичної культури та неефективним впровадженням політичних і соціально-економічних реформ, демократичних перетворень, уповільненням розвитку громадянського суспільства та формування політичної нації зокрема. Розвиток і зміцнення державної ідентичності України залежить від вирішення проблеми моральної самоідентифікації сучасних українських громадян, від пошуку та створення системи цінностей, що стане потужним мотиваційним і об'єднуючим фактором для різних верств населення.

Метою аналізу в межах статті є встановлення зв'язку між уповільненням становлення інституту демократичної громадянськості в Україні і масовими проявами моральної девіантності серед сучасних українських громадян та визначення

шляхів подолання цієї проблеми. У процесі аналізу надається перевага використанню статистичного та психометричного методів дослідження. Доречно детально навести визначення понять «самоідентифікація» та «моральна девіантність», враховуючи порівняно недавно залученість цих понять у науковий обіг вітчизняної політичної науки та недостатню вивченість означених процесів. Самоідентифікація – усвідомлення людиною своєї приналежності до конкретної суспільної групи, спільноти, страти. Девіація – це системне відхилення в поведінці особи від існуючих соціальних норм моральності, за концепцією Мертона, виникає внаслідок аномії (розрегульованості), розриву між культурними цілями та соціально-схваленими засобами їх досягнення [1].

Поняття ідентифікації і самоідентифікації розкривається в працях Р. Л. Кричевського, О. Н. Дубовської, М. Драганова, М. М. Обозова, В. А. Ядова, С. Г. Климової, Т. З. Козлової, Т. Є. Резник, Ю. М. Резника, Л. Г. Іоніна, Н. А. Шматко, Ю. Л. Качанова, С. А. Макеева, С. Н. Оксамитної, О. В. Швачко, В. Матусевича, І. І. Старовойтової, Л. І. Ільчука та ін. Вони підкреслюють широке застосування цих понять у різних науках і як пізнавальний прийом, і як статусно-рольове визначення і самовизначення особистості в стратифікованому соціумі. Значний внесок у розвиток теорії і методології дослідження соціальної ідентифікації вносять російські (А.Г. Здравомислов, Н. М. Лебедева, Т. Г. Стефаненко, В. В. Рязанцев і ін.) і українські (М. О. Шульга, Б. Попов, І. Прибиткова, К. В. Коростеліна, І. Ф. Кононов) учені, що вивчають формування етнічної самосвідомості особистості. Дуже цінним

з погляду розуміння самоідентифікації є система понять, що починаються із слова «само», у монографії Н. О. Победи та вивчення особливостей самоідентифікації студентської молоді в дослідженнях О. О. Стояно.

Самоідентифікація у всіх її проявах (як особистісна, так і соціальна, моральна) виступає найважливішою детермінантою становлення і збереження цільності особистості, тому що людина, яка не усвідомлює своєї ролі у системі соціальних відносин (за статтю, віком, громадянською, етнічною, територіальною, професійною приналежністю) позбавлена будь-яких підстав не тільки своєї орієнтації в суспільстві, але й цілеспрямованого визначення життєвих стратегій. З кінця 80-х рр. проблеми ідентифікації і самоідентифікації особистості привернули увагу багатьох закордонних і вітчизняних дослідників, що було пов'язано з процесом демократизації, краху тоталітарних режимів у Східній Європі, зростання національної самосвідомості і посилення тенденції індивідуального самовизначення в соціальному просторі.

Поняття ідентифікації (як процесу) та ідентичності (як результату цього процесу) за останні 20 років стало об'єктом дослідження і російських, і українських філософів, соціологів, політологів. При цьому увага дослідників поступово переключалась від вивчення наданої індивіду ззовні ідентичності до обраної людиною самоідентифікації. Дослідження ідентичності, таким чином, відбивають реальні зсуви в суспільній свідомості в напрямку підвищення ролі самовизначення особистості в поглибленні суб'єктивного аспекту цього процесу [2]. Самоідентифікація – усвідомлення людиною своєї приналежності до конкретної суспільної групи, спільноти, страти. Кожна людина має власні характерні риси, що відрізняють її від інших людей. Усвідомлення, виокремлення цих якостей, свого неповторного «Я» і є предметом особистісної самоідентифікації. Соціальна і моральна самоідентифікація виступає як основа для визначення життєвих стратегій у взаємовідносинах із соціальним оточенням. У процесі соціальної самоідентифікації особистість усвідомлює своє становище в суспільстві, визначає тип соціальних взаємозв'язків. Механізми особистісної і соціальної самоідентифікації настільки взаємопов'язані в дійсності, що їх роздільно можна розглядати тільки в процесі теоретичного аналізу, штучно абстрагуючись від однієї з цих сторін [3]. Розрізняють такі види самоідентифікації, як: 1) професійна; 2) сімейна; 3) етнічна; 4) громадянська; 5) регіональна; 6) політична; 7) релігійна; 8) еволюційно-видова; 9) гендерна; 10) моральна. Слід розрізняти співвідношення понять самопізнання і самоідентифікації. Самопізнання – це проникнення у свій внутрішній світ, осмислення своїх духовних якостей. А самоідентифікація – самовизначення особистості в соціальній системі координат, усвідомлення своєї солідарності чи відчуження відносно інших соціальних груп. Особистісна самоідентифікація – мислене приєднання себе до певного соціального

типу людей, ототожнення себе з ним. Будучи продуктом самопізнання і самооцінки своїх особистих якостей, особистісна самоідентифікація визначає емоційний тонус індивіда (почуття впевненості чи самоприниження), орієнтує на самовиховання, створює духовні передумови для соціальної самоідентифікації особистості, тобто розуміння своєї інтеграції у певні соціальні групи людей, що володіють такими ж моральними і діловими якостями. Соціальна самоідентифікація людини в дійсному часі характеризується багатовекторністю, що означає самовизначення особистості одночасно в етнічному, громадянському, професійному статусах [4].

Особливу роль набуває самоідентифікація особистості в кризовій ситуації подолання старої і становлення нової соціальної системи, коли в цілому суспільство характеризується нестійкістю. Унаслідок цього стає актуальним для кожної особистості пошук свого місця, статусу в суспільній структурі, коли людина повинна сама вибирати свою стратегію і визначення своєї ідентичності в нових для неї соціально-економічних, політичних та культурних умовах. Нерідко в таких умовах, крім успішних варіантів вибору, поширюється, як наслідок викривленої адаптації, моральна девіантність – системне відхилення в поведінці особи від існуючих норм моральності. За твердженням психолога Покальчука, у українців психологія вільновідпущених. «Її сутність у тому, що людина, будучи звільненою своїм господарем, продовжує жити і працювати з ним, тому що це економічно вигідно і доцільно», – пояснює психолог. Психолог Олексій Шнеер, серед характерних рис, притаманних психології середньостатистичного українця, назвав схильність до драматизму, завишені соціальні очікування і самооцінку, розкряпаність, суміщене, зокрема, зі зростанням кількості депресивних і тривожних станів в етнічному, громадянському, професійному статусах [5].

Якщо руйнується або сильно змінюється один із рівнів само ідентифікації, як-то в ситуації українського суспільства, що переживало серйозну перебудову в 90-х роках людина в цій ситуації: а) починає зловживати алкоголем; б) намагається за будь-яку ціну не звертати увагу на те, що відбувається; в) третій варіант, самий конструктивний, але не завжди можливий – спробувати терміново знайти точно таку ж роботу з точно таким же соціальним статусом. У вищевказаних випадках людина намагається залишитися в рамках сформованої моделі самоідентифікації. Криза самоідентифікації автоматично породжує катастрофу моральних цінностей, які з нею пов'язані. Тобто, якщо моральні цінності поєднані в більшому ступені не з внутрішнім духовним досвідом, а з відповідною ідентифікацією, то наступить майже повний моральний вакуум. Швидше за все, він буде швидко заміщений новою структурою самоідентифікації.

Таким чином, криза самоідентифікації приводить до розшарування в суспільстві. Вона пов'язана з

перебудовою внутрішньої структури окремих верств. Відзначимо, що чим більш ієрархічно суспільство, тим більше жорстко задані сходи самоідентифікації. Чим більший рівень кризи самоідентифікації, тим складніше вибудувати гармонійну картину, що її поєднує на різних рівнях. Криза самоідентифікації приводить до кризи моралі і моральних цінностей, які з нею пов'язані. Якщо моральні цінності поєднані в більшому ступені не з внутрішнім духовним досвідом, а з відповідною ідентифікацією, то наступить майже повний моральний вакуум [6].

Девіація – це системне відхилення в поведінці особи від існуючих соціальних норм, за концепцією Мертона, виникає внаслідок аномії (розрегульованості), розриву між культурними цілями та соціально-схваленими засобами їх досягнення [7]. Виходячи з цього, Мертон будує типологію девіантних вчинків. Тотальний конформізм (що за сутністю є єдиним типом недевіантної поведінки), за Мертоном, передбачає порозуміння з цілями суспільства та законними засобами їх досягнення. Молода людина, яка отримує гарну освіту, знаходить престижну роботу та успішно просувається по службових сходах, – уособлення конформізму; вона ставить перед собою завдання (наприклад, фінансовий успіх), та досягає його законними засобами. Друга можлива реакція називається інновацією; вона припускає порозуміння із схваленими даною культурою цілями, але заперечує соціально схвалені способи їх досягнення. «Інноватор» буде використовувати нові, але незаконні засоби збагачення – він займається рекетом, шантажем або здійснює так звані «злочини білих комірців» (наприклад, розтрата чужих грошей). Третя реакція, названа ритуалізмом, передбачає заперечення цілей даної культури, але порозуміння (часто доведене до абсурду) використовувати соціально схвалювані засоби. Людина, фактично віддана своїй справі, наполягає на тому, щоб кожен бланк був ретельно заповнений двічі перевірений та підшитий в 4-х примірниках. Кінець кінцем вона стає жертвою цієї жорстко встановленої системи та впадає у відчай. Відбувається це саме тому, що виявляється абсурдним те, для чого все це робиться. Четверта реакція називається втеча від дійсності (ретреатизм), спостерігається у випадку, коли людина одночасно заперечує і цілі, і соціально ухвалені засоби їх досягнення. Найбільш чітким проявом ретреатизму стають маркеноми: бродяги, душевнохворі, наркомани, алкоголіки та ін. Зрештою, бунт, подібний втечі від дійсності, теж одночасно заперечує і культурні цілі, і соціально ухвалені засоби їх досягнення. Але він призводить до заміни старих цілей і засобів на нові: розвивається нова ідеологія (вона може бути революційною). Наприклад, систему соціалістичної власності, яка витискає приватну власність, революціонер вважає більш законною, ніж існуючу. Концепція Мертона вижила перш за все тому, що вона розглядає конформізм і девіацію як дві частини одних ретрезів, а

не як окремі категорії. У ній також зроблено акцент на те, що девіація не є продуктом абсолютного негативного відношення до загальнозживаних стандартів, як часто вважають деякі люди. Злодій не заперечує соціально схвалену ціль досягнення матеріального благополуччя. Він може також схвально відноситись до цілі, як і молода людина, що успішно просувається по службових сходах. Чиновник, що уособлює ритуалізм, не відмовляється від загальноприйнятих правил роботи, але виконує їх занадто буквально, аніж доводить до абсурду. Однак ці дві людини проявляють девіантну поведінку [8].

Також існує ще декілька варіантів класифікації девіантної поведінки, які беруть в якості орієнтира різні ознаки. Існує класифікація, яка ділить девіацію на психологічну, моральну та правову.

Психологічна – це системні відхилення в поведінці особи від встановлених стереотипів поведінки. Психологічні девіанти ведуть себе неадекватно до поведінки більшості, тобто не контролюють своєї поведінки, злословлять, впадають в істеріку, марять. Даний тип девіантності представляють особи з нездоровою психікою. Одні з них представляють небезпеку для оточуючих, перебувають в медичних установах, інші живуть серед «нормальних людей».

Моральна девіантність – це системне відхилення в поведінці особи від існуючих норм моральності. Цей вид девіантності не отримав належного висвітлення в літературі [9]. Мабуть він вважається менш важливим, а ніж правова девіантність. Однак моральна девіантність майже завжди передуює правовій і вже з однієї цієї причини підлягає вивченню. Приклади «із життя» ілюструють її значимість. Незначне злодійство, хуліганство, самовільне захоплення житлової площі та землі, незаконне будівництво та ін. приклади на межі моральності та права. У той же час існують факти, які право навряд чи здатне регламентувати: жорстокість, черствість, байдужість, невдячність та ін. Особливо показово згубний вплив деяких біологічних батьків на своїх дітей. З дитинства дитина спостерігає бруд, пияцтво, наркотики, розбещення, а коли підрастає, батьки посилають її просити гроші на випивку [10]. Одним із крайніх та небезпечних проявів моральної девіантності є поширення насильства в сім'ях. Наведемо аналіз опитування проведеного Миколаївською обласною незалежною асоціацією «ДАНА» та приймальною Української Гельсінської Спілки з прав людини у 2010 році серед учнів 9-х класів Миколаївської ЗОШ № 12, де були присутні учні віком від 14 до 18 років. Анкетування спрямоване на виявлення випадків та динаміки порушення прав дітей у результаті жорстокого ставлення до них в родині, а також на визначення ступеня усвідомленості дітьми проблеми насилля в сім'ї [11]. В анкетуванні взяли участь 167 школярів, з них хлопців – 63, дівчат – 92, 12 осіб не залишили про себе даних у відповідній графі. Лише 3,6 % опитаних дітей вказали, що проживають вдвох лише з одним з батьків (6 осіб). Сім'ї з трьох осіб (де, окрім

самого респондента, проживають батько/вітчим, мати/мачуха, або один з батьків та брат/сестра) мають 25,1 % опитаних (42 дитини). Сім'ї середнього розміру (4-5 осіб) мають 56,8 % респондентів (95 особа). Решта опитаних – 7,3 % – є членами великих родин (від 6 до 8 осіб). До таких сімей віднесли себе 12 школярів, які взяли участь в анкетуванні. Ще 12 школярів не залишили про себе даних у вказаній графі.

Три четвертих дітей (76 %), опитаних за допомогою даного анкетування, вказали на те, що вони виховуються в родинях робітників. 47 % зазначили, що є представниками родини підприємців. Виховання пенсіонерами, безробітними, службовцями та інженерно-технічними працівниками майже не відрізняють за своїми показниками та складають відповідно 15, 10, 17 та 9 % сімей.

Дітям було запропоновано заповнити опитувальний лист, в якому наведено 14 питань різного характеру – як закритих, так і відкритих.

По-перше, на самому початку увага акцентувалася на визначенні розуміння школярами насильства як явища. За підрахунками відповідей стало зрозуміло, що майже чверть опитаних дітей (24 %; 40 осіб) визначає насильство в досить широкому діапазоні – як дії, спрямовані проти волі будь-якої людини. 15 % дітей (25 осіб) трактує насильство як жорстоке ставлення та приниження особистості; 11,3 % школярів (19 осіб) – як тиск з боку інших; 10,2 % (17 осіб) – як знущання над людьми. Дещо менша кількість респондентів указала на обмеження прав людини (9 %; 15 осіб). 5,4 % опитаних розуміє насильство в буквальному сенсі як застосування сили (9 школярів). Узагальнене визначення насильства як зла було зроблене 4,2 % учнів (7 осіб). Близько ж 21 % дітей (35 осіб) не змогли дати відповіді на поставлене запитання, що становить п'яту частину опитаних.

Таким чином очевидно, що розуміння насильства як явища серед дітей є досить розмаїтим. Більшість же все-таки трактує його в широкому сенсі, включаючи сюди всі форми пригнічення особи (фізичний, економічний, сексуальний, морально-психологічний, емоційний та ін. види тиску на людину) супроти її волі та бажання. Якщо трактувати насильство в досить вузькому сенсі, як це зробили 5,4 % опитаних школярів, визначивши його як застосування сили, то, скажімо, економічний, психологічний тиск на дитину, який може бути здійснений і без силового впливу, залишиться поза увагою. Тим самим це сприятиме подальшому його «процвітанню» і розповсюдженню. Показово, що п'ята частина респондентів не може визначитися з інтерпретацією даного поняття, що вказує на потребу проведення більш широкої інформаційної та просвітницької роботи з дітьми. Адже підвищення обізнаності про те, що становить собою насильство, сприяє формуванню у свідомості людини нетерпимого ставлення до всіх його форм та активізує пошук способів попередження, зупинення та подолання насильства.

Анкетування дозволило виявити, в українських сім'ях однією з ключових проблем діти вважають проблему насильства в сім'ї. На це вказало трохи більше половини учнів – (52,7 %; 88 осіб). Трохи більше чверті опитаних вважають, що такої проблеми не існує взагалі (27 %; 45 осіб). 10,7 % дітей (18 осіб) не замислювалися над даною проблематикою, у 8,4 % респондентів (14 осіб) виникли труднощі з відповіддю на поставлене запитання.

Але при цьому спостерігаємо досить цікаву динаміку: визначивши проблему насильства у якості однієї з найважливіших сучасних сімейних проблем, близько 80 % опитаних (133 дитини) зазначили, що особисто ніколи не відчували на собі жодних проявів жорстокого ставлення в родині. Довелося відчувати насильство на собі лише 4,8 % респондентів (8 осіб). Це ще раз наштотує на думку про те, що часто насильство асоціюється із застосуванням фізичної сили, тоді як несилові форми тиску можуть просто проходити повз увагу дитини, вона їм підкоряється і не розцінює як насильницькі заходи. Ще однією причиною такої невідповідності результатів може виступати бажання дітей показати свою родину з кращої сторони, не зізнаючись в тому, що така проблема властива її сім'ї.

Серед видів насильства, які найбільш часто зустрічаються в сучасних сім'ях, діти виокремили психічне (75 %; 100 осіб) та фізичне (60 %; 125 осіб). Значно менші показники отримали такі види насильства, як зневажаче (18 %; 30 осіб), сексуальне (15 %; 25 осіб), економічне (14 %; 24 особи). Про відсутність насильства у своїх сім'ях взагалі написали (7,2 % дітей; 12 осіб), хоча в попередньому питанні 80 % респондентів указували на те, що особисто не відчували на собі жорстокого ставлення.

Чергове питання-фільтр показало, що серед видів насильства, яке дітям доводилося відчувати в сім'ї на собі, 32,9 % (55 осіб) вказали на емоційне насильство, 22,2 % (37 осіб) зазначили психологічний тиск, ще 21 % дітей (35 осіб) виокремили перешкоди у виборі друзів. У даному питанні про відсутність насильства в сім'ї зазначили близько 20 % респондентів (33 особи).

Така непослідовність у відповідях, помічена під час аналізу анкет, у котрі вказує або на нечітке усвідомлення дітьми широкого змісту поняття насильства, або небажання з якихось причин указувати на його наявність у своїй сім'ї (заперечення, побоювання, сором'язливість, недовіра до анкетування тощо).

Більшість школярів наголосили все ж на тому, що в них дружні (46 %; 77 осіб) та хороші стосунки з батьками (52,7 %; 88 осіб). Конфліктні відносини спостерігаються у 0,6 % дітей (1 особа), байдужі – так само, напружені – у 1,8 % респондентів (3 особи). Батьки є далекими від дітей у 1,2 % випадків (2 особи). Залишають бажати кращого стосунки у 4,8 % опитаних школярів (8 осіб). Отже, у цілому проблеми в стосунках з

батьками трапляються (в більшій або меншій мірі) в 9 % опитаних (15 осіб).

У 90 % випадках (151 особа) батьки вдаються до таких методів виховання, як пояснення дитині, як слід та не слід чинити, що є досить позитивним показником. У 69,7 % випадках (116 осіб) використовують похвалу як метод заохочення, 38 % батьків (64 особи) обіцяють винагороду за успіхи. До заборон та сварок удаються лише 9 та 6 % батьків опитаних дітей відповідно (15 та 10 осіб відповідно).

Серед представників родини, які найбільше та найчастіше можуть виявляти форми тиску по відношенню до дитини, більшість (21 %; 35 осіб) визначили постать батька. Відповідь «Ніхто» дали 33,5 % респондентів (56 осіб). Варіант «Інший варіант відповіді» позначили 30,5 % опитаних (51 особа). Імовірно, що частина з них теж мала на увазі відсутність таких постатей у сім'ї. Приблизно однакова кількість учнів 9-их класів вказали в даному питанні постаті матері (7,8 %; 13 осіб) та брата/сестри (7,2 %; 12).

Щодо реакції на насилля, то найчастіше вона проявляється у вигляді обурення (55,7 %; 93 особи), відчутті образи (34,7 %; 58 осіб). 24,6 % дітей (41 особа) вказали, що всіяко намагаються змінити ситуацію. Насильство доступним вважає лише 3,6 % дітей (6 осіб), байдуже ставляться до нього 6 % (10 осіб). Активні методи протидії вживають: 1,2 % дітей (2 особи), що втікають з дому, та 7,8 % респондентів (13 осіб), котрі дають здачу. Переживають, але не подають виду 17,4 % дітей (29 осіб) – або з причини побоювання, що сила покарання може підвищитися у відповідь на протест, або через невміння протистояти таким діям з боку членів родини, або ж через психологічні особливості характеру та темпераменту дитини.

Одне з питань було спрямоване виявлення обізнаності дітей щодо того, до яких інстанцій вони мають змогу звертатися у випадку насильства над ними в родині. 81 % дітей (135 осіб) називає такою структурою органи внутрішніх справ, 27 % дітей (45 осіб) указали, що вони звернуться до служб довіри, 16 % (27 осіб) – до соціального педагога в школі. На жаль, близько 40 % (66 осіб) дітей узагалі не змогли дати відповідь на дане питання, що вказує на необхідність посилення інформування дітей з даного приводу, адже – майже половина опитаних, яка не зможе в разі потреби захистити свої права та гідність.

На пропозицію вказати найбільш ефективні методи подолання насильства в сім'ї, діти головним чином не відповіли на поставлене запитання (68,8 %; 115 осіб). Ті, що вносили свої пропозиції, акцентували свою увагу на вирішенні проблем з батьками шляхом бесіди та взаєморозуміння (9 %; 15 осіб), просвіті батьків (7,2 %; 12 осіб), консультаціях психологів (6 %; 10 осіб), запровадженні матеріальної відповідальності для батьків у вигляді штрафів (3 %; 5 осіб). Близько 2 % респондентів (3 особи) запропонували навчитися батькам виховувати в собі стриманість.

Останнє питання опитувального листа було присвячене проблемі використання насильства респондентами у перспективі над своїми дітьми. Категоричне «Ні» сказали 81,4 % опитаних (136 осіб). Про те, що будуть використовували насильницькі методи і прийоми виховання, зазначили лише 1,8 % школярів (3 особи). 3,6 % дітей (6 осіб) затруднилися відповідати на далеку перспективу, а 13,2 % (22 особи) не відповіли взагалі.

Отже, з даного анкетування можна зроби висновок, що проблема насильства в сучасній сім'ї з точки зору дітей існує. Проте, якщо у загальному питанні: Чи відчував ти сам жорстоке ставлення до себе у сім'ї? 80 % школярів дали негативну відповідь, то в питаннях-фільтрах, які деталізували види насильства, які дітям доводилося відчувати на собі в родині, трохи більше 7 % вказували на абсолютну відсутність насильницьких дій по відношенню до себе. Причинами такої невідповідності можуть бути:

– ототожнення поняття насильства із застосуванням суто фізичної сили, тоді як несилові форми тиску проходять повз увагу дитини і сприймаються як належні та допустимі методи виховання;

– небажання з якихось причин указувати на наявність насильства у своїй сім'ї (заперечення, бажання дітей показати свою родину з кращої сторони, не зізнаючись в тому, що така проблема властива її сім'ї; побоювання, сором'язливість, недовіра до анкетування тощо).

Школярі усвідомлюють значення слова «насилство» та його негативний сенс, а тому у своїй більшості вважають за необхідне уникати його у процесі виховання дитини. Визнають насильницькі методи виховання лише близько 2 % респондентів (це вказує на пряму залежність їх поглядів від способу виховання, що укорінився в їх власній родині). Відповіді дітей на відкриті запитання з приводу захисних інстанцій та методів подолання насильства показують, що недостатньо поширена інформація про можливі шляхи допомоги потерпілим: центри, до яких можна звернутися у складній ситуації і отримати безкоштовну допомогу, адреси інстанцій, які опікуються правами людини, в тому числі і дітей, номери телефонів їх «гарячих ліній» тощо. Це говорить про необхідність проведення інтенсивніших інформаційних та просвітницьких заходів з метою ознайомлення дітей з можливостями захисту своїх прав у нашій державі, а батьків – зі способами уникнення конфліктних ситуацій у родині та запобіганню насильства над дітьми. Одним із способів вирішення кризи самоідентифікації є спрямування енергії на її інший рівень [12].

Традиційно стабільність і універсальність самоідентифікації в суспільстві забезпечувалася ритуалами. При досить різкій відмові від ритуалів або їхньої формалізації (як це відбулося в сучасному суспільстві) утворюється свого роду «вакуум» самоідентифікації. Саме такий період переживає в сьогоденні українське суспільство та український

соціум. Так, у 90-ті роки ХХ ст. в Україні динамічно розвивалася інституціональна демократія, але за відсутності уваги до інституціональної моралі. На сучасному етапі в Україні є тенденція перекладати всю відповідальність за долю нації на владу, що є свідченням недостатньої політичної, історичної обізнаності її активних носіїв. Хибність такої точки зору пояснюється тим, що державна влада на сьогодні роз'їдена корумпованістю, психічною інфляцією (бездуховністю), клановістю бюрократії, її зрощенням з тіньовим капіталом і криміналітетом. Політична культура сучасної України є культурою маргінального суспільства, наділеного взаємовиключними рисами, що виявляється і в орієнтації громадян на взаємозаперечуючі цінності: 33 % вважають, що капіталістична система найбільш сприятлива для республіки, 25 % – не мають визначеної позиції, і лише 42 % переконані, що західний тип розвитку їх не влаштовує. Цей феномен пов'язаний з амбівалентною (роздвоєною) суспільною свідомістю. Отже, замість внутрішньої мобілізації українського суспільства спостерігається своєрідний його розлад, морально-психологічне протиріччя між «бажаним і дійсним». Велими тривалий розрив між ними майже завжди знаменує розкол, внутрішню кризу особистості, а нерідко лукавство й облудність душі [13]. Факти аморальності представників вищої влади сприймаються як моральна індульгенція для широких верств населення, що виражається у відхиленні від оподаткування, від ліцензування професійної діяльності, у діяльності в обхід законів, подвійній бухгалтерії, співробітництві правоохоронних органів із тіньовими структурами тощо. Велика частина соціальних відносин випадає зі сфери суспільного і правового контролю, що свідчить про неадекватність соціальної системи суспільній практиці. У помірних розмірах ця неадекватність може компенсуватися політичною мораллю, у непомірних – призводить до розкладу політичної моралі, руйнації соціальної системи. Бюрократичний апарат, всупереч претензіям громадян, прагне відтиснути від політики маси людей, намагаючись водночас створити ілюзію їхньої участі в ній. Для цього культивуються загальні форми участі громадян у політиці: вибори, референдуми, інші політичні акції, за допомогою яких людей залучають до політичної сфери. Доки така практика визнаватиметься населенням морально припустимою, про реалізацію ідеалу соціально-правової держави й мови не може бути. Якщо члени суспільства є аморальними, таким буде і суспільство. Українському моральному клімату вадять лихослів'я, злочинство, хуліганство, пияцтво, неохайність, непунктуальність тощо. В сучасній Україні не на належному рівні повага до особистості моральної та фізичної гідності, недоторканності майна, прав. Зумовлено це тим,

що етика індивідуалізму, трактована у нас як егоїзм, зазнала в українському етносі осуду. Причина цього – в слабкій сформованості раціоналізованої індивідуальної моральної свідомості, зумовленої пріоритетністю родових зв'язків вітчизняної культури з її традицією перенесення центру ваги з індивідуальної відповідальності на колективну; в ослабленій здатності до моральної самоідентифікації, що спричиняє нерозвиненість усвідомлення категорії індивідуальної совісті та самоцінності поглядів людини [14].

Загалом, сучасне життя українського суспільства характеризують розлад зовнішнього і внутрішнього життя нації, висока питома вага таємного, перевага права сили над мораллю, квазіполітика тощо, які спричиняють глибокі структурні диспропорції, перешкоджають формуванню громадянського суспільства. Саме з причини невідповідності між ідеалами і реаліями нашого суспільства зумовлена нерозвиненість політичної та соціальної моралі. Невиконання посадових обов'язків, нереалізованість угод, несвоєчасно виплачені зарплати, несплачені податки, проігноровані закони й суспільні інтереси – усе це є розходженням між ідеалом і соціальною дійсністю. Усунути його – означає відновити моральне здоров'я суспільства.

Оскільки у демократичному суспільстві мораль є одним із важливих вимірів політичного життя, служить невід'ємним компонентом стабільності політичної системи, суттєвим показником розвитку суспільства і його політичної свідомості, то становлення української нації вимагає формування спільної громадянської культури, яка органічно поєднує традиційні цінності українського народу з цінностями національних меншин у їх сучасному цивілізованому вигляді. Це вимагає вирішення таких невідкладних завдань:

- об'єктивне осмислення історичного досвіду України із усвідомленням катастрофічних наслідків безкомпромісного суперництва політичних еліт. Національні інтереси українського суспільства повинні бути вищими за політичну кон'юнктуру;
- формування історичної пам'яті, ліквідація «білих плям» минулого;
- утвердження модернізаційного характеру української національної ідеї, що потребує пошуку оптимального взаємовпливу та співіснування традиційних для українського соціуму цінностей і новітніх культурних впливів, які привносить глобалізований світ [15].

Модерна повномасштабна українська нація повинна бути спроможною сприймати і реалізовувати інноваційні напрями розвитку людства; забезпечити незворотність демократичного вибору; концентрувати сили і ресурси на суспільному розвитку; продукувати високу сучасну культуру в усіх її виявах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Мертон Р. Социальная структура и аномия / Р. Мертон // Социология преступности (Современные буржуазные теории). – М. : Прогресс, 1966. – С. 299–313.

2. Головатий М. Ф. Соціальна політика і соціальна робота. Термінологічно-понятійний словник / М. Ф. Головатий, М. Б. Панасик. – К. : МАУП. 2005. – С. 179.
3. Головатий М. Ф. Соціальна політика і соціальна робота. Термінологічно-понятійний словник / М. Ф. Головатий, М. Б. Панасик. – К. : МАУП. 2005. – С. 367.
4. Стояно О. О. Проблема самоідентифікації студентства і гуманізація учебно-всвітательного процесу / О. О. Стояно // Матеріали міжнародної наукової конференції «Філософські проблеми гуманізації освіти». – Одеса : Негоціант, 2003. – С. 165–166.
5. Стояно О. О. Проблема самоідентифікації студентства і гуманізація учебно-всвітательного процесу / О. О. Стояно // Матеріали міжнародної наукової конференції «Філософські проблеми гуманізації освіти». – Одеса : Негоціант, 2003. – С. 165–166.
6. Стояно О. О. Проблема самоідентифікації студентства і гуманізація учебно-всвітательного процесу / О. О. Стояно // Матеріали міжнародної наукової конференції «Філософські проблеми гуманізації освіти». – Одеса : Негоціант, 2003. – С. 165–166.
7. Мертон Р. Соціальна структура і аномія / Р. Мертон // Соціологія преступності (Современні буржуазні теорії). – М. : Прогресс, 1966. – С. 299–313.
8. Мертон Р. Соціальна структура і аномія / Р. Мертон // Соціологія преступності (Современні буржуазні теорії). – М. : Прогресс, 1966. – С. 299–313.
9. Мертон Р. Соціальна структура і аномія / Р. Мертон // Соціологія преступності (Современні буржуазні теорії). – М. : Прогресс, 1966. – С. 299–313.
10. Мертон Р. Соціальна структура і аномія / Р. Мертон // Соціологія преступності (Современні буржуазні теорії). – М. : Прогресс, 1966. – С. 299–313.
11. Ярошенко В. М. Формування здорової української нації у контексті ідеї громадянськості / В. М. Ярошенко // Сучасна українська політика. – К. Вид-во «Центр соціальних комунікацій», 2011. – Вип. 22. – С. 217–227.
12. Ярошенко В. М. Формування здорової української нації у контексті ідеї громадянськості / В. М. Ярошенко // Сучасна українська політика. – К. Вид-во «Центр соціальних комунікацій», 2011. – Вип. 22. – С. 217–227.
13. Горбатенко В. П. Стратегія модернізації суспільства: Україна і світ на зламі тисячоліть / В. П. Горбатенко. – К., 1999.
14. Горбатенко В. П. Стратегія модернізації суспільства: Україна і світ на зламі тисячоліть / В. П. Горбатенко. – К., 1999.
15. Ярошенко В. М. Громадянське суспільство – теорія та практика / В. М. Ярошенко // Наукові праці науково-методичний журнал. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2011. Вип. 150. Т. 162. Політологія. – С. 101–109.

Рецензенти: Іванов М. С., д.політ.н., професор;
Палагнюк Ю. В., к.політ.н., доцент.

© Ярошенко В. М., 2011

Стаття надійшла до редколегії 25.10.2011 р.